

MÛSÂ KÂZİM: AHTİMÂR KATOGİKOSLUĞU

**Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM), İstanbul 1330 (1914),
c: V, sy: 25, ss: 54-56.**

Nihat DURAK*

Giriş

Mûsâ Kâzım'ın, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda neşredilmiş "Ahtimâr Katogikosluğu" başlıklı yazısını, Türkiye tarihi ve kültürü ile alakalı olduğu kadar, Türkiye'deki Dinler Tarihi çalışmalarını da yakından ilgilendirdiği için Osmanlıca'dan Latin harflerine transkribe ederek aynen yayınlıyoruz.

Ahtimâr Katogikosluğu¹

Mûsâ KÂZİM**

Ahtimâr, Van Gölü'nün cenubunda bir küçük adanın ismidir. Bu adanın muhiti dört kilometredir. Ahtimâr yanında Arder ve garb cihetinde Geduc ve Lim namıyla üç küçük ada daha vardır. Lim ve Geduc Adaları'nda Ermeni rahipleri ikamet edip, Arder Adası sekeneden halidir. Ahtimâr gayet kuru ve sengistan bir mahaldir. Bu ismi taşıyan manastır dahi âsâr-ı nâdireden sayılamaz; kilisenin dış duvarlarında kabartma bazı İncil ibârâtı ve tarihi kitabeler görülür.

Ahtimâr Katogikosluğu elyevm, Hîzan, Şatak, Vustan ve Gar Cigan kazaları Ermenileri'ne nezâret eder. Bu makama tabi olarak elli beş manastır ve üç yüz iki kilise vardır. Ahtimâr Manastırı miladın 927 (hicri 316) senesinde Ermeniler'in Arzruni Sülalesi'nin birinci kralı olan Kakig tarafından Manuel Kalfa'ya inşa ettirilmiştir.

Miladi 900 senesinde Tuîn şehri duçâr-ı muhaceme olması üzerine orada mukim Umumi Katogikos Ohannes -ki Ermeniler'in beyninde 'müverrih' unvanıyla meşhurdur- bir müddet bilâd-ı muhtelifeyi dolaştıktan sonra 927'de Vaspuragan eyaletine iltica etmiş

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, [nihaturak@ibu.edu.tr].

¹ Katogikos, Catholicos, Rumca'dan muktebes olup, umumi bir reis-i ruhani demektir. Katogikos, rütbe-i ruhaniye itibariyle patrikten büyüktür.

** Esbak Kazan Mutasarrıfı.

ve bu suretle katoligosluk kürsisi Ahtimâr'a nakl olmuş idi. Katogikos Ohannes'e istihlâfen üç zat daha Ahtimâr'da Umum Ermeni Kilisesi Reis-i Ruhanisi sıfatıyla icrayı vazife eylemişlerdir. Miladın 948 tarihinde Kategikos Ananya, Pakraduni Sülalesi'nin icrayı hükümet eylediği Ani şehri cihetine geçmiş ise de Arzruni Sülalesi, Ahtimâr'daki kürsiyi hususi bir makam olmak üzere muhafaza eylemiştir.

1065 Senesinde katogikosluk makamı Kilikya'ya nakl olunmuştur. Orada en evvel bu sıfatı ihrâz eden zat İkinci Gregoryus'tur. 1113'te Kilikya'da katogikosluğa inhâb olunan Üçüncü Gregoryus sinnen gayet genç olduğundan Ahtimâr'da ifayı vazife eden Piskopos David mûmâ ileyhi tanımayarak katogikosluk unvanını kendisi almıştır.

Piskopos David bu suretle umumi kürsiye karşı ihtiramsızlık göstermesi üzerine Kilikya'nın 'Karadağ' beldesinde bir 'konsil' (meclis-i ruhani) ictima etmiş ve bu meclisin kararıyla David aforoz edilmiştir. Ma'mâfih gerek mûmâ ileyh ve gerek ahlâfî katogikos unvanını taşımağa devam etmişlerdir. Hatta Karakoyunlular'dan olup, 1435'ten 1466 saline kadar icrayı saltanat eden Cihanşah, David'in ahlâfından Zaharya'ya 'Bütün Ermenistan Katogikosu' unvanıyla hitap etmiştir.

Şurası hâfi kalmaya ki Ahtimâr Katogikosluğu 1113 (hicri 507) tarihi miladisinden itibar olunur ise de cezire-i mezkûre katogikosluğu bir iki defa inkıtaa uğramıştır. Ahtimâr, Açmiyazin'e rakip çıkmış ise de Tuîn, Arkeyna, Ani, Tavuplur, Zamenatu, Rum Kale ve Sis beldeleri katogikosluk makarrı olup, mezkûr kürsi, zirdeki erkam-ı miladiye üzere beldeden beldeye nakl edilmiş ve diğer kasabalar harap olmuş ise de Sis Katogikosluğu el'an baki kalmıştır:

1. Tuîn 478-931
2. Ahtimâr 931-967
3. Arkeyna 967-992
4. Ani 992-1054
5. Tavuplur 1054-1065

6. Zamenatu	1065-1166
7. Rum Kale	1166-1293
8. Sis	1293-1441

Bu nakl muamelesinden maksad Açımyazın Kilisesi'yle Ermeni mezhebinin müessisi olan Münevvir Gregoryus (Grégoire l'illuminateur)'un emânâtıdır. Bu emânât, müessis-i mûmâ ileyhin sakalı ile اساسından ve kuşağından ibarettir. Emânât-ı mezkûre 1441 sene-i miladisinde Açımyazın'e nakl ve isâl edilmiş ise de Ahtimâr Katogikosluğu ibkâ kılınmıştır. Açımyazın'ın umumi manastırlara tefevvuki, Münevvir Gregoryus'un kürsisi olmasından ve emânât-ı mezkûreyi ihtiva etmesindedir.

1142, 1259, 1260, 1268, 1271, 1273, 1274 ve 1293 tarihlerinde Ahtimâr Katogikosluğu'na dair Bab-ı Ali'ce muhâberât cereyan etmiş ve Ahtimâr Katogikosluğu'na merbut müessesât-ı mezhebiyenin ta'rizden masuniyeti tahtı temine alınmıştır.

Ahtimâr Adası 940 sene-i hicriyesinde (miladi 1533) kızılbaşlardan Şeref Bey'in idamı üzerine İbrahim Paşa tarafından feth ve teshîr olunmuştur. Fethi müteakib Gevaş kazasına rabt olundu ve on dört bin beş yüz akçeden ibaret olan varidâtı Nezir Ağa namında birine zeâmet olarak verildi; bir müddet sonra Erciş kazasının yalnız ağaç resmi ile ve ba'dehu Van'a merbut Kendibaş namındaki karyelerin ağnâmıyla birleştirilmiştir.² Ahtimâr Katogikosluğu'na Arzruni Katogikosluğu dahi denir. Bu merkez-i ruhani bir katogikos ve altı azadan mürekkeb bir meclis ile idare olunur.

SÖZLÜK

Ağnâm: Ganem'in çoğulu, koyunlar.

Ahlâf: Birinin yerine geçenler, gelecekler, halefler.

² Kuyudu Hakaniye'den muktebes.

Arder: Kuş Adası.

Âsâr-ı Nâdire: Benzeri az bulunan abideler, nadir eserler.

Ba'dehu: Ondan sonra.

Beyn: Ara.

Bilâd-ı muhtelif: Çeşitli beldeler.

Cezire: Ada.

Duçâr-ı muhaceme: Saldırıya uğrama.

El'an: Şimdi, şu ana kadar.

Elyevm: Bugün.

Emanat: Emanetin çoğulu, güvenilen kimseye bırakılan şeyler.

Erkâm: Rakamlar, sayılar.

Esbak: Öncekinden daha önceki.

Gar Cigân: Karçikan. Gevaş'a bağlı nahiye.

Geduc: Çarpanak Adası.

Hâfi: Gizli, saklı.

İbârât: İbâre'nin çoğulu, cümleler, paragraflar, bir metinden çıkarılmış satırlar.

İbkâ: Daim, devamlı, sürekli kılma.

İhrâz: Alma, kazanma, elde etme, erişme.

İnhâb: Seçilme.

İnkıta': Kesinti.

İsâl: Vusul buldurma, buldurulma, vardırma, vardırılma, ulaştırma, ulaştırılma.

İstihlafen: Birinin yerine geçme, halef olma.

Karye: Köy.

Kuyudu Hakaniye: Türkiye'de arazi kayıtlarına ilk olarak hicri 950 (1534) senesinde başlanmıştır denilebilir, bundan evvelde bazı kayıtların yapıldığı kabul edilebilirse de bu hususta elde henüz kat'i vesikalar yoktur. Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle hicri 950 de ilk olarak yapılan bu kayıtları muhtevi defterlere kuyudu hakaniye veya kuyudu kâdime denir. Bunlar halen Tapu ve Kadastro Umum

Müdürlüğü'nde mahfuzdur. Bu defterler mufassal, icmal, vakıf, derdest ve ruzmança namıyla muhtelif kısımlardan terekküp eder. Arazi kayıtlarının tanziminde bilhassa vergi mülahazalarıyla hareket edilmiş olduğundan buralara sadece mirî arazi ve bunların vergi ile mükellef olan mutasarrıfları yazılmıştı. Mirî arazi ve bunların vergi ile mükellef mutasarrıfları muvassal defterlerinde, has zeamet ve timar sahiplerinin adlarıyla bunların vazifeye başladıkları tarihler ruznamçe defterlerine kaydedilirdi. (Jale Güral, "Türk Hukukunda Tapuya Kayıtlı Olmayan Gayrı Menkullerin Hukuki Rejimi ve Mk 639/1", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. IX, sy. 3-4, 1952, s. 54.)

Lim: Adir Adası.

Makarr: Karargâh, merkez.

Ma'mâfih: Bununla beraber, böyle iken, böyle ise de.

Masuniyet: Mahfuzluk, eminlik, sağlamlık, korunma, dokunulmazlık.

Merbut: Bağlanmış, bağlı.

Mezkûr, mezkûre: Zikrolunmuş, adı geçen, anılmış.

Muhaberat: Muhabere'nin çoğulu, haberleşmeler.

Muhit: Çevre.

Mukim: İkamet eden, oturan.

Muktebes: İktibas edilmiş, faydalanmak üzere aynen alınmış, aktarılmış.

Mûmâ ileyh: İma edilen, adı geçen, yukarıda anılan.

Müessis: Tesis eden, kuran, kurucu

Müessesât-ı mezhebiye: Mezhebe ait kurumlar.

Münevvir: Nurlandıran, parlatan, aydınlatan.

Müverrih: Tarihçi.

Rabt: Bağlama, bağlanma, ilişirme.

Resm: Vergi.

Sâl: Sene, yıl.

Sekene: Sâkin'in çoğulu, sâkin olanlar, oturanlar.

Sengistan: Taşlık, taşı çok olan yer.

Sinnen: Yaşça, yaş bakımından.

Sis: Kozan İlçesi.

Şatak: Çatak İlçesi (1943'den beri).

Tahtı temin: Güvenlik altına alma, sağlama alma.

Ta'riz: Dokundurma, taşlama.

Tefevvuk: Üste çıkma, üstün olma, yükselme.

Teshîr: Zapt etme, ele geçirme, elde etme.

Tuîn: Dvin Şehri.

Varidât: Vârîde'nin çoğulu, gelirler.

Vustan: Gevaş İlçesi.

Zeâmet: Osmanlı Devleti'nde sipahilere verilen en büyük timâr.

Zir: Alt, aşağı.

KAYNAKÇA

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi 2000.

Güral, Jale, "Türk Hukukunda Tapuya Kayıtlı Olmayan Gayri Menkullerin Hukuki Rejimi ve Mk 639/1", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. IX, sy. 3-4, 1952, ss. 40-96.

Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları 2006.

Topaloğlu, Bekir-Karaman, Hayrettin, *Arapça-Türkçe Yeni Kamus*, İstanbul: Nesil Yayınları 1989.